

3. Елпатьяевский А.В. К истории документирования актов гражданского состояния в России и СССР (с XVII века по настоящее время) // Актовое источниковедение. – М., 1979.
4. Коньков А. Законодательство Российской империи о составлении и оформлении метрических книг // Государство и право. – 2000. – № 11.
5. Державний архів Полтавської області.
6. Лаврик Г.В. Правове забезпечення реєстрації актів громадянського стану в Радянській Україні в 1919–1921 роках та її антирелігійна спрямованість // Держава і право: Зб. наук. праць: Юридичні і політичні науки. – К., 2003. – Вип. 22.
7. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины. – Харьков, 1919. – № 3.
8. Материалы Предсоборного присутствия. Специальное приложение: Религиозное положение в России конца XIX–XX века // Русская мысль. – 1995. – 31 августа – 6 сентября. – № 4090.
9. Сборник циркуляров Н.К.Ю. по ликвидационному отделу и отчетов Ликвидационного отдела (по отделению церкви от государства). – Харьков, 1921. – Вип. 3.

Summary

The subject matter of the article is the civil registration system development in the first years of Soviet power. The documents under consideration contained information about marriage, birth, divorce, death. Thank to them the new registration system for the first time became a source of information, control and analysis of the civil being for the Soviet government.

Т.В. Винарчук

РЕЗУЛЬТАТИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ УКРАЇНЦІВ ПОЧАТКУ XX ст.: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД І РЕТРОСПЕКТИВА

З розпадом Радянського Союзу зникли методологічні та ідеологічні обмеження досліджень історії України, що спричинило зростання кількості наукових розробок з проблем українського державотворення. Сучасні дослідники намагаються не тільки створити неупереджену об'єктивну національну історію, дослідити маловивчені наукові проблеми, а також концептуально переосмислити українські історичні процеси.

За відносно короткий період українські історики провели величезну за обсягом науково-пошукову роботу. Проте вивченню й аналізу поглядів на результати національно-визвольної боротьби українців на початку XX ст. науковці приділили поки що мало уваги. Вважаємо за необхідне виправити цей недолік, і в представлений статті пропонуємо стислий огляд характеристики державотворчих процесів періоду Української революції, яку давали активні діячі (як правило, вони були науковцями) та історики незалежної України.

Для всіх спогадів характерні деякі спільні риси, зокрема вони, як і всі інші джерела приватного походження, пройняті суб'єктивними оцінками подій, бажанням виправдати себе та своїх однопартійців. Переважна більшість авторів-сучасників прямо не писали про поразку або перемогу Української революції. В аналізі подій та наслідків визвольної боротьби вони писали про прорахунки, помилки та невдачі лідерів Центральної Ради, які пояснювали неготовністю українців до відродження державності або їхньою національною незрілістю. Навіть після подій, які довели нежиттєздатність і хибність політичних концепцій, лідери українського державотворення продовжували звинувачувати у невдалому завершенні державотворення низьку національну свідомість населення, неповну соціальну структуру українців, несприятливі зовнішньополітичні умови, нестачу матеріальних і фінансових ресурсів, розкол національних сил, брак досвідченої в політичній й адміністративній діяльності еліти.

Повалення національної влади стало тяжким ударом для активних діячів відродження української державності. Багато з них так і не знайшли сил відверто написати про поразку, наводячи аргументи. Наприклад, навіть після проголошення незалежності УНР чимало писалося про переваги федералізму та непотрібність самостійності, важливість перемоги соціалізму, фатально несприятливі зовнішньополітичні і внутрішні обставини для відродження державності України. У роздумах учасників тих подій над результатами Української революції концепція неповноцінності

українського суспільства наводилася для виправдання пасивності лідерів Центральної Ради у створенні національної держави.

Частина активних діячів державотворення вдалася до ідеологічного компромісу з більшовиками, виходячи з того, що більшовики метою своєї діяльності також проголосили соціалістичну перебудову суспільства. Соціалістичні гасла більшовиків дали підставу українським борцям за визволення доводити неправомірність твердження про поразку Української революції, адже завдання вирішувалося одне й теж саме – створення соціалістичного суспільства, вирішення соціальних проблем. Ще одним аргументом заперечення поразки Української революції стало порівняння статусу українських земель під владою російського царя зі станом УРСР.

Компромісну оцінку результатам революції дав видатний український історик М.С. Грушевський, який на початку 20-х рр. минулого століття знову повернувся до федералізму й негативної характеристики державників. Але чому він все-таки відійшов від ідеї незалежності української держави до ідеалів федералізму? Адже, здавалось, діяльність більшовиків остаточно їх скомпрометувала.

У статті “Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання”, написаній у 1920 р., історик послідовно пояснював свої погляди на проблему статусу української держави. М.С. Грушевський намагався довести свою послідовність і відданість ідеям федералізму та виправдати тимчасовий поворот до самостійництва. Голова Центральної Ради після проголошення незалежності Української держави різко відмежувався від ідей самостійництва: “В минувшині ми ніколи не були прихильниками незалежності в ходячій, вульгарній розумінні цього слова. Мати власну армію, митну сторожу, поліцію, в’язницю й шибеницю – се ніколи не захоплювало українських народників” [1.-С.232]. М.С. Грушевський стверджував, що проголошення незалежності України, а значить – відступ від принципів федералізму було лише реакцією на нав’язування чужої волі українцям. Крім того, до такого рішення керівництво українців підштовхнули складні обставини: “Те, що в дійсності хотілось і дійсно треба було захистити: суверенність українського народу, незайманість його національних, економічних і політичних інтересів, се, розуміється, можна було забезпечити і в федеральній формі, якби обставини були нормальні, якби час не був такий пожежний” [1.-С.233].

В аналізі підсумків визвольної боротьби український історик насамперед керувався принципами соціалістичної теорії – для нього важливішими залишилися не національні, а соціалістичні партійні інтереси. М.С. Грушевський був готовий йти на компроміс, тому що більшовики проголошували своїм ідеалом соціалістичні перетворення. Він підкреслював, що автономія України повинна бути справжньою, повноцінною, а не такою, яку більшовики створили спочатку в “Російській федерації”. Історик висловив впевненість у тому, що Україна повинна бути разом із Росією, а тому він і проголосив відмову від боротьби з владою більшовиків: “Ми відкидаємо боротьбу з Совітською Росією, з комуністами-більшовиками, явну і тайну і тактику збройних повстань і політику зривання зсередини. Ми навчилися шанувати в більшовиках провідників світової революції, котрим за се мусимо пробачити не одно з того, що нам боком вилазить, тим більше, що наші власні помилки оправдовують не одно в їх упередженнях і помилках в відносинах до нас” [1.-С.234]. Як доводив М.С. Грушевський, до цього змушують помилки проводу українців і несприятливі умови для відродження української державності: “Ми переконались також, що об’єктивні дані, реальні умови українського життя, спадщина царської Росії не дають змоги будувати українське життя без замирення, без порозуміння з Росією. Зложивши пиху з серця, ми мусимо шукати порозуміння, мусимо доходити добросусідських, доброзичливих відносин з нею, навіть ціною певних уступок, бо інакше не зійдемо з нинішньої мертвої точки” [1.-С.234].

Прямо про поразку М.С. Грушевський не писав, а лише наголошував на тому, що метою, як діячів Центральної Ради, так і більшовиків, були соціалістичні перетворення. Крім того, слід пам’ятати, що як політичний ідеал науковець розглядав федерацію республік Європи, до того ж соціалістичних. Тому на шляху до здійснення великої мети – створення європейської федерації соціалістичних республік – не було принципової потреби у незалежному статусі України.

При аналізі публіцистичної та політичної спадщини М.С. Грушевського іноді здається, що поступками прагнув запобігти помсти більшовиків українцям, забезпечити деякі національні права свого народу в межах радянської держави. Голова Центральної Ради України прийняв факт перемоги більшовиків, переконуючи всіх у тому, що такий перебіг подій був неминучим. Тому він пропонував примиритися з тим, що сталося, і не розпорошувати сили на безнадійну, а з огляду на ідеал федерації соціалістичних республік Європи, взагалі непотрібну боротьбу. М.С. Грушевський вважав більш доцільним з такої ситуації вибороти максимально можливе розширення національних прав у межах УРСР. У 1921 р. у листі до редакції щоденника “Вперед” писав: “Був я, і тепер зістаюсь при тім

переконанні, що в інтересах українського народу українське громадянство без різниці поглядів повинно віддавати свої сили культурному будівництву в рамках Укр. Радянської Республіки, заповнюючи живим змістом сі рами прокламованої укр. самостійності, а з другого боку – що правляча комуністична партія для урятування соціал-революційних здобутків повинна якнайтісніше зв'язатись з укр. радянськими соціалістичними партіями, покликати їх до роботи й зробити співучасниками державного й соціального радянського будівництва” [2.-С.237]. У цих рядках відчувається глибока біль людини, яка раптово зрозуміла, що її діяльність не потрібна владі, яка проголошувала ті ж самі соціалістичні ідеали, людини, яка не бажала визнати очевидні хиби своєї теорії та помилки у політичній діяльності.

М.С. Грушевський намагався надати інтелектуального обґрунтування своїм поступкам більшовикам. Його теорія є компромісом – українська визвольна боротьба начебто не зазнала поразки, а дала свої результати та майже досягла мети, оскільки більшовики надали українцям атрибути державності, дозволили мати національну освіту, визнали як окрему націю.

Інтелект цього видатного історика почав створювати нові ілюзії, які міцно тримали його у полоні самообману. О.Я. Шульгін (1889–1960), член Центральної та Малої Ради, генеральний секретар міжнародних і міжнародних справ, згадував про свою випадкову зустріч з М.С. Грушевським на чеському курорті Лазі-Семігорки у 1920 р. Він записав спостереження, якими з ним поділився колишній голова Центральної Ради: “А не думаєте Ви, Олександр Яковичу, що ми переживаємо ту саму добу, як під час кінця римської імперії. Все нищиться, кінчається старий світ і на зміну йому приходить новий” [3.-С.151]. О.Я. Шульгін зрозумів, що ці думки означали прагнення М.С. Грушевського знайти порозуміння та замирення з більшовиками: “Цей “новий світ” – це мав бути більшовизм. Не потрібно додавати, що я заперечував Михайлові Сергійовичу, бо не бачив занепаду Заходу, хоч і був він понівечений війною. Але я відчув, що він був глибоко перейнятий ідеєю кінця старого і появою нового світу. З цих думок логічно випливало його поступування” [3.-С.151].

Сам О.Я. Шульгін вважав Радянський Союз “спільною тюрмою” для західної та колишньої російської частини України [4.-С.177].

Як і М. Грушевський, В. Винниченко був готовий до співпраці з більшовиками. Але якщо роздуми М. Грушевського базуються на логіці, мають історичну та політичну аргументацію, то роботи В. Винниченка – це переважно переплетіння емоцій, особистих переживань із викладом подій. За рядками “Відродження нації” відчувається не політичний діяч, а творча й емоційна особистість. Місцями праця нагадує художній твір. Складається враження, що автор жив у нереальному світі, який сам вигадав.

Для В. Винниченка також найважливішими залишились принципи соціалізму. Як доводив автор “Відродження нації”, ідеї більшовизму не були сторонніми українському населенню. Вони не мали підтримки тільки тому, що населення України бажало мати свою національну владу, але зовсім не тому, що це були більшовики: “Вони не могли бути до його ворожими, навпаки, вони всією душею поділяли його лозунги цілковитого соціального визволення. Але вони разом із тим не дозволяли більшовикам скинути українську владу. Бо вони мали національну гордість, самоповагу, національну пробуджену ніжність, яка хотіла свого, в своїх формах того визволення. Вони нічого не мали проти лозунгу “вся влада радам”, але яким радам? Своїм... І от ця віра, саме ця, а не тільки національна, не допустила під той час більшовизму на Україну” [5.-Ч.ІІ.-С.82-83]. Чому українська влада втратила підтримку населення? В. Винниченко вважає, що їй не вистачало соціалістичності [5.-Ч.ІІ.-С.89].

Крім соціалістичності, українській владі бракувало ентузіазму, сміливості, вона злякалася “темних інстинктів”. А не вистачало тому, що в Україні було мало національно свідомого пролетаріату, згідно з ідеологією більшовизму, головної сили у боротьбі за встановлення соціалізму. Історичні умови розвитку українців призвели до денаціоналізації та русифікації пролетаріату: “Через те ми не мали широких пролетарських мас, які б силою свого войовничого, революційного духу підпихали нас, керівників, які б вимагали від нас рішучості, які б виділили із себе нові кадри революційних керівників, і національно свідомих і соціально одважних... Селянство ж само по собі ніколи в соціальних рухах керуючої ролі не грало, воно завжди йшло за більш розвиненими і революційними класами. Отже, воно й у нас не могло дати нових керівників” [5.-Ч.ІІ.-С.96].

У концепції визволення українців В. Винниченко відводив особливе місце створенню держави. Для нього держава – це один з етапів на шляху до визволення населення України. В. Винниченко також поєднував соціальне й національне визволення, тому, за його думкою, після необхідних перетворень зникне потреба в державі, яку саму згодом необхідно буде знищити: “Ми не розуміли того, що наша державність потрібна нам була, як засіб для знищення всякого клясового панування, як

засіб знищення самої держави й усієї її машини й перетворення сучасного насильницького громадянства в громадянство соціально вільних і рівних людей” [5.-Ч.ІІ.-С.107-108].

Як і М. Грушевський, В. Винниченко звертав увагу на більшовицькі методи боротьби за вплив і владу. Він підкреслював те, що більшовики, хоч і проголосили право кожної нації на самовизначення, все ж таки не поспішали визнавати таке право за українцями. В. Винниченко виправдовував нехтування більшовиками не тільки національними правами, але й елементарним правовим мінімумом будь-якого суспільства тієї доби. Він вважав, що зверхнє та вороже ставлення росіян до українців та їхнього державотворення має давню, “застарілу” традицію, від якої одразу більшовики не могли звільнитися. Крім того, більшовики не розуміли особливості ситуації на Україні, що призвело до помилкової політики в українському регіоні: “Вони не розуміли тоді, що без національного визволення не може бути й соціального визволення, національний визиск є однією з форм визиску соціального” [5.-Ч.ІІ.-С.265].

В. Винниченко проголошував непохитність соціалістичних принципів, заради яких він забував про свої правила політичної діяльності. Адже за часів Центральної Ради він виступав проти створення українських збройних сил, продовження війни. У політичній діяльності український соціаліст керувався популярними не тільки серед української еліти ідеалами легітимності та пацифізму. Того часу такими ідеями захоплювались майже всі інтелектуали Європи. У “Відродженні нації” В. Винниченко проголосив протилежний принцип, той, яким користувались більшовики, той, що пропонував Н. Макіавелі – мета виправдує засоби. Адже більшовики проголосили боротьбу за світле майбутнє всіх пригнічених: “Знищити владу буржуазної кляси, створити владу працюючих клас... Себто знищити панування незначної меншості людей над величезною більшістю, знищити всяке панування одною клясою над другою способом знищення всіх клас і перетворенням клясової держави в громаду працюючих, соціально рівних між собою людей. Вони вживали насильств і нерівності для того, щоб ввести рівність і знищити всяке насильство” [5.-Ч.ІІ.-С.188].

В. Винниченко запевняв, що більшовики в майбутньому врахують свої помилки в національному питанні щодо України. Чим лівішим буде уряд, тим більше він буде сприяти українцям у національному визволенні: “І з цього погляду ясно, що з усіх режимів, які можуть бути на Україні, найповніше забезпечити національне відродження нашого народу режим національно-української радянської соціалістичної влади з тих же режимів, які можуть бути на Україні не національного характеру, беззаперечно найбільш сприятливий для українського відродження є все-таки режим радянської соціалістичної влади” [5.-Ч.ІІІ.-С.499-500].

Можливо, спочатку за демократичними гаслами і соціалістичними проголошеннями важко було розпізнати авторитарні та імперські прагнення більшовиків. Однак В. Винниченко через багато років, уже після репресій Сталіна, комуністичного диктату і відвертої політики русифікації не відмовився від федералізму та соціалізму. У роботі “Заповіт борцям за визволення”, опублікованій у 1949 р., у якому він переконував у тому, що Україна у складі Радянського Союзу все ж таки здобула державність, хоча й не має самостійності: “Але суть її Держави є, вона живе, вона береже в собі сили, які не дозволяють ворогам знищити її, які невіразно тримають у собі ідею самостійності, які у слушний час вибухнуть, щоб здійснити її, – вони, а не хто інший, не якісь сили зовні, а тим паче не крихітна купка емігрантів” [6.-С.13].

На думку В. Винниченка, світ готовий до утворення світової федерації: “Світ уже так спаявся весь, що як тільки в якійсь країні робиться струс, так він моментально відбивається в інших частинах планети” [6.-С.87]. У “Заповіті” український соціаліст запропонував беззбройний спосіб установаження соціалізму – негайно почати переводити приватну власність на колективну, при цьому він наголошував на принциповій різниці між державною та колективною власністю: “Не державну, а колективну – це принципова різниця... Не націоналізація, а соціалізація. Краще сказати колектократія, себто влада колективу” [6.-С.88]. Запровадження колективної власності, за прогнозами В. Винниченка, призведе до підвищення продуктивності праці, так як робітник буде знати, що працює на свою користь. Він вважав, що можливе беззбройне переведення приватної власності на колективну, для чого Асамблея повинна прийняти деякі необхідні закони [6.-С.90]. Крім того, створення Світової Федерації не можливе без готовності до цього Москви: “Коли Москва дійсно хоче створення соціалізму на землі, у що ви, комуністи, безумовно глибоко вірите, то ви повинні запропонувати їй, щоб вона поставила умовою закінчення миру, а на ним, розуміється, роззброєння, встановлення Світової Федерації і прийняття Об’єднаними Націями зобов’язання переводити по всіх країнах Землі господарства на колектократію. Звичайно, не раптово, а повільно, поступово, не динамічно, але неухильно і імперативно скрізь” [6.-С.91-92].

Ю. Бачинський (1870–1940), український політичний діяч і публіцист, член Української Національної Ради (ЗУНР), у питанні про підбивання підсумків української визвольної боротьби

залишився відданим марксизмові. Ю. Бачинський перебував в еміграції з 1921 р., з 1923 р. жив у Берліні. Можливо, його марксистські погляди разом із незнанням справжньої ситуації в Радянському Союзі сприяли формування ідеалізованої уяви про становище в Україні. У статті “Десятиліття більшовицької революції”, написаній у 1927 р., він указував на досягнення революції та позитивні зміни в Україні. Насамперед, таким досягненням Ю. Бачинський вважав зруйнування держави буржуазії та дворянства і побудову нової держави пролетаріату та селянства. Крім визволення соціального, іншим визначним досягненням стало те, що революція дала трудящим масам “можність розвивати цілком нову свою культуру, культуру життя” [7.-С.123]. Ю. Бачинський відзначає також як прогресивну зміну те, що Україна здобула атрибути державності від радянської влади: “В своїх заходах доконали українська більшовицька-комуністична партія і український радянський уряд дуже велике діло. За сей короткий час вони не формально, не зовнішньо лише створили і організували українську державу, але зробили її українською на ділі, по цілому її змісті і духові Українська держава стала дійсно державою українського народу, а не державою російської і зросійщеною (української і жидівської) буржуазії і зросійщеного або спольщеного українського дворянства і поміщцтва, яких усіх большевицька революція вимела з краю” [7.-С.132-133]. Цей теоретик українського визвольного руху припускав можливість того, що він помиляється у своїй характеристиці більшовицької революції, на що звернув увагу в передмові: “Тому задумую виїхати на Радянську Україну і до других радянських республік, щоби там на місці переконатися, на скільки те, що я в от сих статтях про Радянську Україну і про Радянський Союз писав, відповідає дійсності” [7.-С.1].

На відміну від В. Винниченка та М. Грушевського, Ісаак Мазепа, також прихильник соціалізму, автор 3-томної праці “Україна в огні та бурі революції”, вважав прихід до влади більшовиків чужонаціональною окупацією. Цей соціаліст не пішов на компроміс з більшовиками, він не захоплювався більшовизмом і не вірив в його реальність. Ісаак Мазепа вважав, що більшовицька влада буде мати негативні наслідки для українців: “Поряд з “викачуванням” із України її матеріальних ресурсів і навіть засобів продукції для піддержки московського центру, неминучим було для більшовицької політики на Україні стати на шлях національного терору... Усуваючи матеріальну базу з-під незалежного розвитку України, російська окупація з необхідністю мусить боротися проти тих політичних стремлінь українського народу, в яких би формах не виявлялися, котрі мають ціллю здійснити “право на відокремлення” [8.-С.87].

Зовсім протилежний погляд Ісаак Мазепа висловив щодо співвідношення національного та соціального в Українській революції. Того часу, коли В. Винниченко обурювався недостатньою соціалістичністю української влади, І. Мазепа звернув увагу на брак національного інтересу в діяльності еліти: “У нас на Україні через недостачу почуття історичної традиції після вибуху революції 1917 р. не тільки в народних масах, але й серед деякої свідомішої інтелігенції став рішальну ролю грати момент соціальний, а не національний. Мовляв, вирішення соціальних і господарських справ вирішить одночасно і проблеми національні” [9.-С.168].

Причини невдач і помилок у визвольній боротьбі українців Ісаак Мазепа, як і вищезгадані діячі революції, вбачав у недозрілому стані нації, неповноцінності її соціальної структури: “Як ми бачимо, в нашій боротьбі часів революції були помилки та невдачі, і їх було багато. Але ці помилки та невдачі впливали насамперед з загального недозрілого стану української нації, в якому її застала революція. Україна була ще не готова до великих подій. Народ, що століттями перебував у національній неволі, не міг відразу стати на власні ноги, відродитися культурно, господарськи, соціально. Нація, що втратила свої освічені верстви, не була в стані за один-два роки утворити потрібні кадри інтелігенції, опанувати міста, перебрати в свої руки промисел, торгівлю та всі інші ділянки свого національного життя” [10.-С.118].

М.С. Грушевський і В. Винниченко не розмежовували результати та наслідки Української революції, видаючи наслідки за результати. І. Мазепа виділив окремо позитивні наслідки боротьби та діяльності Центральної Ради:

пробудження українського народу до власного незалежного життя;
українці з етнографічної маси перетворились на сучасну націю [10.-С.119].

З огляду на названі наслідки Української революції І. Мазепа наголошував на результативності визвольної боротьби цієї доби і дав їй таку коротку характеристику: “Це дає нам підставу твердити, що Українська визвольна боротьба часів великої української революції зробила більше, ніж увесь наш попередній рух за ціле століття” [10.-С.119].

Для українського соціолога М. Шаповала таке завершення революції було цілком закономірним і логічним: “Чи це мусило так статись, чи просто ми прогавили момент, щоб взяти

владу? Чи тут наша помилка, чи історична і логічна необхідність? Ніякої нашої помилки нема, це дійсно як історична, так і логічна необхідність” [11.-С.37].

На підставі дослідження соціологічного складу українського населення М. Шаповал доводив, що українці не могли змінити політичний режим, тому що не було національних кадрів, тобто еліти: “При тому, що основа суспільної організації не змінювалась, а змінювався тільки політичний режим – ми не могли претендувати на владу, бо політично активними на Україні були тільки суспільні культурні верхи, а вони були неукраїнськими. От, власне, тому політичну функцію в суспільстві на Україні мусили виконувати неукраїнські, але органічно складові частини суспільства” [11.-С.38]. За соціальним складом українське населення – переважно селянське, а інтелігенції мало небагато, тому того часу неможливо було перебороти цю пануючу верству і відірвати Україну від Москви [11.-С.42].

Представники протилежного табору – самостійники – оцінювали результати революції по-іншому. Так Р. Млиновецький (Р. Бжезький, учасник національно-визвольних змагань) вважав, що українці того часу втратили свій шанс на відродження державності: “Велика нагода була безповоротно змарнована” [12.-С.384]. Також вважав змарнованими результати боротьби за відродження державності України інший свідок тих подій – В. Вакуловський [13.-С.764].

Безкомпромісно характеризував результати Української революції Д. Донцов – захоплення влади більшовиками він називав державним переворотом [14.-С.14]. Українська та російська революції мали зовсім різні цілі, різною також була їхня сутність: “Там з-поза голосних “модерних” гасел і постатей, – вже вихиляла своє криваве обличчя Московщина “опричників” Грозного, “Петрових собак” і навіть перших православно-татарських ханів в Кремлі – Іванів і Василів. Тут – на Україні, в широких масах її людності, нагло прокинувся збуджений зі сну дух Мазепи і Хмельницького, коли мільйони “хохлів” відчули, “хто вони, чії сини, яких батьків, ким за що закуті; коли вони почали розуміти, що вони в кайданах треба рвати і кропити волю злою кров’ю одвічного ворога всякої свободи” [14.-С.15]. На думку Д. Донцова, українська еліта того часу була захоплена ідеями соціалізму, пацифізму. Проводу українців заважала боротися політика “угодовства”, їхня віра у можливе “братерство” з Росією. Тому українські визвольні змагання 1917–1922 рр. закінчилися катастрофою [14.-С.24-25].

Більшість сучасних вітчизняних дослідників також не дають однозначної оцінки результатам Української революції. Їхні висновки містять різні варіанти компромісу та повторюють тези учасників українського державотворення поч. ХХ ст. Тому слід звернути увагу на теоретичне підґрунтя та методологічні підходи до характеристики результатів української національно-визвольної боротьби. Так заперечення поразки Української революції учасниками тих подій можна пояснити тим, що до оцінки результатів українського державотворення вони підходили з позицій соціалізму і федералізму. У принципі вони не ставили собі за завдання створення самостійної української держави, найголовнішим для них було здійснення соціалістичних перетворень.

Сучасні ж науковці до оцінки результатів Української революції підходять начебто з позицій державництва. Здавалося б, що характеризуючи результати національно-визвольної боротьби українців поч. ХХ ст. історики незалежної України повинні говорити про поразку, адже державотворення не досягло головної мети – створення незалежної держави. Однак більшість дослідників заперечує це, причому наводить майже ті самі аргументи, які використовували учасники державотворення поч. ХХ ст. Хоча вітчизняні науковці в дослідженнях декларують нові підходи, поглиблення наукового аналізу, закликають до концептуального переосмислення подій Української революції, їхнє державництво обмежується лише акцентуванням уваги на атрибутах державності, які здобула Україна в межах радянської держави, і факту проголошення незалежності в 1991 р. Поєднання таких державницьких підходів і традицій народницької історіографії призвело до появи компромісів у сучасній інтерпретації. До того ж сучасні науковці не визнають, що ці ідеї в українській історіографії не нові, а були висловлені ще українськими соціалістами, учасниками революції.

Наприклад, київський історик В. Верстюк доводить, що позитивні зрушення та зміни в українському житті заперечують висновки про повну поразку революції: “Якщо українська державність упродовж революції не зуміла захистити себе, то це ще не дає підстав для тверджень про повну поразку, а тим більше катастрофу” [15.-С.35].

Сучасний львівський дослідник Я. Грицак проблемі інтерпретації та визначенню причин поразки Української революції приділяє багато уваги. У статті “Українська революція, 1914–1923: нові інтерпретації” цим проблемам науковець присвятив окремий розділ “Українська революція: хто програв і хто виграв?”. Не можна не погодитися із зауваженням автора стосовного того, що наукова полеміка виводилася переважно з політичних дискусій та з’ясування питання, хто винен у поразці УНР [16.-С.58].

Висновки Я. Грицака схожі на погляди українських соціалістів. Так в оцінці результатів Української революції цей історик пропонує розмежовувати короткий і довгий часовий простір. Він погоджується з тим, що ці події завершилися поразкою у короткому часовому просторі. Разом із тим, науковець нагадує, що сила українського визвольного руху примусила все ж таки визнати українців як окремих народ і рахуватися з цим фактом. Значення визнання окремішності українців полягає в тому, що навіть його формальність створювала для більшовицького уряду проблему та викликала занепокоєння: “Тому перемога більшовиків не була остаточною. На перспективу вони створили проблему, яку так і не змогли розв’язати” [16.-С.60-61].

У статті “Чому зазнала поразки Українська революція” львівський історик стверджує, що без УНР не існувала б Українська Радянська Соціалістична Республіка. Тому, робить висновок автор статті, поразка не була повною [17.-С.75]. Ці аргументи дуже нагадують роботи українських соціалістів, таких як М. Грушевського, В. Винниченка, Ю. Бачинського, І. Мазепи та інших.

Висловлюється проти однозначної оцінки результатів Української революції інший сучасний історик В. Кремень: “Звісно, Українська революція на той час не досягла своєї мети, але вона дала поштовх до внутрішнього переродження українського суспільства, перед усім світом заявила про Україну як про політичну націю. Саме на цьому фундаменті, попри всі перипетії радянського періоду і відбувався розвиток ідеї самостійної Української держави” [18.-С.5].

В.Ф. Солдатенко дає схожу характеристику: революція закінчилася поразкою, але започаткувала новий період українського життя як модерної політичної нації [19.-С.908].

С. Грабовський вважає, що без Центральної Ради й УНР далі повстанських рухів діло б не пішло, а також не можливими були б навіть відтворення такої форми державності, як УРСР і прийняття акта державної незалежності України 24 серпня 1991 р. [20.-С.10].

Компромісну оцінку подій Української революції також дає І. Гошуляк [21.-С.64]. Він хоч і погоджується з тим, що революція закінчилась поразкою, не досягши своєї остаточної мети, але підкреслює позитивні наслідки визвольної боротьби:

- 1) перетворення української етнічної маси на сучасну політичну націю;
- 2) перехід суспільно-політичної думки від федералізму до самостійництва;
- 3) укріплення ідеї соборності України;
- 4) більшовики силою та масовістю українського визвольного руху примушені були створити УРСР;

- 5) відродження державності в 1991 р. було б неможливим без подій 1917–1920 рр.

Українські вчені за межами Радянського Союзу мали можливість без всіляких обмежень досліджувати питання українського відродження. Роботи І. Лисяка-Рудницького найвідоміші серед сучасних українських істориків, деякі теоретичні положення не втратили актуальності ще й сьогодні. Його оцінка результатів Української революції подібна до висновків народницьких діячів революції. Порівнюючи рівні суспільно-політичного розвитку українців напередодні Першої світової війни чехів, поляків, фінів, він стверджував, що українці мали нижчу внутрішню підготовленість і політичну зрілість, мріяли лише про освіту рідною мовою. З огляду на такий стан речей до революції та зміни, які відбулися після неї, І. Лисяк-Рудницький переконував у тому, що неправильно писати про поразку: “Тому було б помилково говорити про поразку української революції. Вона не досягла своєї остаточної мети, але вона внутрішньо переродила суспільство України, вона створила Україну як модерну політичну націю. На цьому фундаменті з того часу розвивається все далі українське життя” [22.-С.50].

Отже, сучасні українські історики поки що не вийшли за межі поглядів українських соціалістів, учасників Української революції. Науковці в характеристиці результатів революції не враховують негативні наслідки встановлення влади більшовиків над Україною. Зазвичай дослідники порівнюють соціально-політичне й економічне становище України радянської з її становищем у складі Російської імперії, а не з тими можливими здобутками, які могли б роздобути українці у разі утвердження незалежності. У незалежній державі українці мали б не тільки україномовну освіту й умовні атрибути державності. Невже ті позитивні зрушення, які називають дослідники, врівноважують втрати українців від авторитарного комуністичного режиму? Так, дійсно, Українська революція сприяла зростанню національної свідомості й активності, проте русифікація та підміна поняття національного самовизначення міфом про спільне походження, нерозривність історичної долі, милосердя та справедливість старшого брата досі затьмарюють свідомість громадян нині незалежної України. А zdeформований розвиток національної культури колишньої УРСР не кращим чином відбився на формуванні української еліти.

В історії національно-визвольної боротьби українців, особливо періоду Української революції, залишилися ще багато невизначених питань. До таких відноситься також проблема характеристики

результатів і наслідків спроби українців відродити державність на початку ХХ ст. Вважаємо, що означений у статті напрямок наукового аналізу перспективний. Визначені питання не можуть бути вичерпно висвітлені в межах однієї статті і тому вимагають поглибленого вивчення українськими дослідниками, відмежування від політичних дискусій і численних історичних стереотипів.

Джерела та література

1. Грушевський М. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.
2. Грушевський М. Лист до редакції щоденника "Вперед" // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.
3. Шульгін О. Михайло Сергійович Грушевський як політик і людина // Збірник на пошану Олександра Шульгіна (1889–1960). Записки НТШ. – Т. CLXXXVI. Праці історично-філософської секції. – Париж; Мюнхен, 1969.
4. Промова О. Шульгіна на ювілейних зборах у Нью-Йорку (3 нагоди його 70-ліття) // Збірник на пошану Олександра Шульгіна (1889–1960). Записки НТШ. – Т. CLXXXVI. Праці історично-філософської секції. – Париж; Мюнхен, 1969.
5. Винниченко В. Відродження нації. – К., 1990.
6. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. – К., 1991.
7. Бачинський Ю. Большевистская революція і українці: Критичні замітки. – Берлін, 1928.
8. Мазепа І. Большевизм і окупація України. Соціально-економічні причини недозрілості сил української революції. – К.; Львів, 1922.
9. Мазепа І. Підстави нашого відродження. – Б.м., 1946. – Ч. I: Причини нашої бездержавності.
10. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917–1920. – Б.м., 1949.
11. Шаповал М. Соціологія українського відродження. – К., 1994.
12. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918: Репринт. видання. – Львів, 1994.
13. Вакуловський В. Як ми будували державу? // Визвольний шлях. – 1970. – № 6.
14. Донцов Д. За яку революцію. Репринт видання. – Львів, 1990.
15. Верстюк В. Концептуальні проблеми вивчення історії Української революції // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2000. – Вип. XI.
16. Грицак Я. Українська революція, 1914–1923: нові інтерпретації // Грицак Я. Страсті за націоналізмом: Історичні есеї. – К., 2004.
17. Грицак Я. Чому зазнала поразки Українська революція // Грицак Я. Страсті за націоналізмом: Історичні есеї. – К., 2004.
18. Кремень В. Знаменні віхи Української революції // Урядовий кур'єр. – 1997. – 11 листопада.
19. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К., 1999.
20. Грабовський С. Українське державотворення революційної доби: виклики часу і відповіді нації // Розбудова держави. – 1997. – № 2.
21. Гошуляк І. Українська революція 1917–1920 рр. Досвід та уроки національного державотворення // Визвольний шлях. – 2001. – № 6.
22. Лисяк-Рудницький І. Українська революція з перспективи сорокаліття // Історичні есе. – К., 1995. – Т. 2.

Summary

The article presents a brief review of the points of view of the Ukrainian revolution participants and modern historians on the results of the national-liberation struggle of the Ukrainians at the beginning of the XX century.

І.В. Ткаченко

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЩОДО ПРИВАТНОЇ ДРІБНОЇ ТА КУСТАРНО-РЕМІСНИЧОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В РОКИ НЕПУ (НА ПРИКЛАДІ МОСКВИ)

Сучасні проблеми розвитку промисловості України спонукають звертатись до вивчення історії функціонування різних організаційно-правових форм даної галузі. Невід'ємною складовою господарства в різні історичні періоди було дрібне виробництво. Воно не зникло з розвитком великої індустрії, а продовжувало існувати і виконувати свої функції: створювати додаткові робочі місця, формувати і підтримувати конкурентне середовище тощо.